

امکان‌سنجی احداث فضای عمومی شهری در شهرک مسکونی مهاجران اراک مبتنی بر نظریه حق به شهر*

رؤیا زمانی^۱ - علی اکبری^{۲*}

۱. کارشناس‌ارشد معماری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
 ۲. استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۱ تاریخ اصلاحات: ۱۳۹۹/۰۶/۰۹ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۲/۲۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

چکیده

آنچه در برنامه‌ریزی توسعه شهرک‌های حومه‌ای مهاجرپذیر شهرهای صنعتی حائز اهمیت است؛ آن که ابعاد جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و فرهنگی شهر باید همزمان و متناسب با توسعه ابعاد فیزیکی و کالبدی آن، رشد کند تا مکان زیستی پاسخ‌دهنده به همه ابعاد وجودی انسان‌ها به‌مثابه شهروندان خلق شود. در این پژوهش، تلاش شده است تا به ابتدای نظریه‌ی حق به شهر، مکان بهینه برای ایجاد فضای باز عمومی شهری، متناسب با نیازهای جامعه هدف، در شهرک مهاجران اراک تحلیل و پیشنهاد گردد. بدین منظور، به اتکای رویکرد تحقیق کیفی و بهره‌مندی از طرح تحقیق استنتاج قیاسی - تطبیقی، نخست چارچوب نظری تحقیق و مؤلفه‌های حق به شهر از مطالعات کتابخانه‌ای حاصل شد و سپس با توزیع پرسش‌نامه در میان ساکنان شهرک و نخبگان دانشگاهی، معیارها و زیرمعیارهای احصاشده، به روش تحلیل سلسله‌مراتبی وزن‌دهی شد. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد از میان گزینه‌های موردبررسی که از پژوهش‌های میدانی انتخاب شده بودند، سایت الف با وزن نهایی ۰.۳۳۳. مناسب‌ترین مکان ارزیابی شد. در میان معیارها، نفوذپذیری سایت با وزن ۰.۳۷۵ و در میان زیرمعیارها، شبکه معابر و دسترسی به سایت بیشترین تأثیر را داشته است. در معیار هویت و سرزندگی، مشخصه حضورپذیری فضا با وزن ۰.۲۵۷، در معیار خوانایی، مؤلفه امکان راه‌پایی با وزن ۰.۲۹۰ و در معیار پویایی و سازگاری، مشخصه تداوم زندگی ساکنان محلات از گذشته تا حال با وزن ۰.۳۶۰ بیشترین نقش را داشته است. بر این اساس پیشنهاد می‌گردد در طرح توسعه شهرک نوساز مهاجران اراک، فضاهای باز عمومی به‌مثابه یکی از ارکان اصلی طرح پرداخته شود. همچنین یکتاسازی و یگانه بودن، طراحی منجر به فرد، نشانه‌ها و نمادهای خاص برگرفته از فرهنگ زمینه از مهم‌ترین اصول طراحی این فضاها در راستای هویت‌بخشی به این گونه بافت‌هاست چراکه ساکنان در اظهارات خود هویت‌مندی و تشخیص فضاهای عمومی و مسکونی را به‌مثابه نوعی محله‌گرایی در ذهنیت تاریخی‌شان مد نظر داشته‌اند.

واژگان کلیدی: فضای عمومی شهری، امنیت و فضای شهری، حق به شهر، معماری مجتمع‌های مسکونی، شهرک مهاجران اراک.

* این مقاله برگرفته از مطالعات پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نویسنده اول تحت عنوان «پیاده‌سازی نظریه فضای قابل‌دفاع در مجتمع مسکونی مهاجران اراک با هدف ارتقای مؤلفه‌های پایداری اجتماعی» است که به راهنمایی نویسنده دوم در گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری انجام شده است.

** Email: akbari@iausr.ac.ir

۱. مقدمه

توسعه شهرها به‌ویژه شهرهایی که واجد فرصت‌های شغلی بیشتری هستند، با سرعت پیش می‌رود. آنچه در این روند، حائز اهمیت است آنکه ابعاد جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و فرهنگی شهر باید همزمان و متناسب با توسعه ابعاد فیزیکی و کالبدی آن، رشد کند تا مکان زیستی پاسخده به همه ابعاد وجودی انسان‌ها به‌مثابه شهروندان خلق شود. آنچه در توسعه شهرهای جدید در ایران به‌ویژه در شهرهای صنعتی مشهود است، فقدان اصول توسعه همه‌جانبه است. شهرهای جدید که به‌طور عمده برای جمعیت مهاجر برنامه‌ریزی می‌شود، صرفاً برای دو نیاز اشتغال و سکونت برنامه‌ریزی می‌شود و لایه‌های میانی اجتماعی و کنش‌های فرهنگی در برنامه‌ریزی توسعه، به ویژه مبتنی بر ویژگی‌های جامعه نامتجانس مهاجر متشکل از درهم‌آمیختگی‌های قومی، تفاوت در سطح تحصیلات، قشربندی‌های شغلی، سنی و توان اقتصادی و مالی (فکوهی، ۱۳۹۸) امری نادیده یا پسینی است که معمولاً به مرحله پیاپی‌سازی نمی‌انجامد. بنابراین مسئله مهاجرت و برنامه‌ریزی سکونت مهاجران، که نماد نهایی اعمال حاکمیت هر دولت است و موضوع تنش میان منطق بازار، دولت و حقوق بشر است (Wihtol de Wen- den, 2014) موجب شکاف میان توسعه اقتصادی و توسعه اجتماعی شده است (Gilbert & Dikeç, 2008). در این شرایط، زمینه بحران‌های اجتماعی و فرهنگی بیشتر فراهم است. سیل مهاجران از شهرها و روستاهای مختلف با فرهنگ‌ها و شیوه‌های زندگی متفاوت به شهر مقصد روانه می‌شود و در صورت عدم امکان ایجاد کنش‌های اجتماعی میان شهروندان، بروز تنش‌های فرهنگی و در نتیجه افزایش آمار جرم قابل‌پیش‌بینی است.

مورفولوژی شهرهای مهاجرپذیر صنعتی براساس جایگیری مجتمع‌های مسکونی انبوه و عموماً ارزان‌قیمت و معابر دسترسی شکل می‌گیرد و پیش می‌رود و فضایی برای بودن در شهر به‌مثابه حق به شهر در اختیار شهروندان قرار نمی‌دهد. میان فضای خصوصی سکونت و دسترسی‌های شهری، هیچ سلسله‌مراتب فضایی وجود ندارد و این امر، زمینه‌های بیگانگی و بی‌تفاوتی با شهر را در میان شهروندان فراهم می‌سازد و موجب کاهش نظارت‌های اجتماعی و در نتیجه افزایش رخداد جرم و جنایت در منطقه مسکونی می‌شود (Newman, 1972).

از این رو پژوهش در زمینه خلق مکان‌های حضور در راستای هویت‌بخشی به مکان سکونت و نیز ایجاد سلسله‌مراتب فضایی باهدف خلق فضایی امن برای باهم بودن، به‌ویژه در شهرک‌های مهاجرپذیر و حومه‌ای شهرهای صنعتی، پراهمیت و ضروری است. ضرورت توجه به محله و ظهور مجدد آنجا مختلف آن در دهه‌های اخیر از ابعاد گوناگون جامعه‌شناسی شهری، انسان‌شناسی شهری، برنامه‌ریزی و طراحی شهری و مدیریت شهری قابل‌بررسی

است (زیاری، ۱۳۹۶، ۴۸).

هدف از انجام این پژوهش، امکان‌سنجی ایجاد فضای اجتماعی شهری در شهرک‌های مسکونی انبوه‌ساختی است که بتواند براساس مبانی نظریه حق به شهر و در تحلیل قیاسی از میان گزینه‌های ممکن، زمینه هویت‌بخشی به محله و هویت‌مندی ساکنان، حضورپذیری فضای شهری، افزایش تعاملات اجتماعی و فرهنگی، ارتقای شاخص‌های فضای امن شهری و کاهش نرخ رخداد جرم‌های سبک و سنگین در سطح محله، ارتقای سطح مؤلفه‌های پایداری اجتماعی و درنهایت خلق شرایط مطلوب‌تر زیستی برای ساکنان را فراهم کند. این امر در شهرک مهاجران اراک که از شهرهای صنعتی و مهاجرپذیر است و نیز رشدی مبتنی بر توسعه شهرک‌های مسکونی انبوه‌ساخت ارزان‌قیمت داشته است، مورد مطالعه قرار گرفته است.

۲. پیشینه نظری تحقیق

مفهوم فضای باز اشتراکی یا محله، به‌عنوان سیستم شکل‌دهنده و انتظام‌بخش سکونت‌گاه‌های انسانی همواره در طول تاریخ وجود داشته است (Sauer, 1989, p.125). با شروع قرن بیستم و توسعه صنعتی، افزایش سریع جمعیت در شهرها و مسائل فراوان ناشی از آن در معماری سکونتگاه‌ها، ساختار و مفهوم محله در شهرهای جدید دچار تزلزل شد. در شرایط امروز، مفهوم فضای عمومی در حالت سنتی خود تناقض‌هایی با زندگی شهری دارد (اذانی و دیگران، ۱۳۹۲). در دهه‌های اخیر بسیاری از صاحب‌نظران حوزه معماری، شهرسازی و جامعه‌شناسی نظیر فرانسیس تیبالدز، جین جیکوبز و تریدید بنرچی نسبت به حذف عرصه‌های عمومی و حتی مرگ فضاهای جمعی در شهرهای مدرن سخن گفته‌اند و علت آن را افت دائم کیفیت در فضاهای شهری برشمرده‌اند (ذکاوت و دهقان، ۱۳۹۵، ۲۱۶). از دلایل این امر می‌توان به توجه بیش‌ازحد به موضوعات کمی و به دنبال آن کم‌رنگ شدن مفاهیم کیفی فضا اشاره کرد که درنهایت منجر به ایجاد مراکز محله‌ای آسیب‌پذیر در بافت‌های جدید و نوساز شده است (Nourry, 2008). بنابراین پرداختن به چنین فضاهایی در دوران کنونی با هدف حل مسائل و مشکلات موجود مراکز محله به نحوی که بتواند ضمن بررسی ابعاد و جنبه‌های مختلف و با توجه به نیازها و خواسته‌های شهروندان به شناسایی و پیش‌بینی مشکلات احتمالی بپردازد، دستاوردی کاربردی در عرصه شهرسازی است (شیعه، ۱۳۹۸، ۸۵). چهار سال پس از آنکه برای اولین بار آنری لوفور نظریه حق به شهر را مطرح کرد، اسکار نیومن، به سال ۱۹۷۲ نظریه فضای قابل‌دفاع را ارائه کرد. تشخیص مکانی هر پروژه مسکونی و یا محله‌ای که واحدها در آن جای گرفته‌اند، ضمن حفظ ارزش‌ها اجتماعی و هویت‌بخشی به مکان زندگی، براساس نظریه فضای قابل‌دفاع منجر به کاهش آمار جرم و جنایت نیز می‌شود.

کردن شهروندان می‌داند (Lefebvre, 1992) و فضا را معطوف به سه امر درک‌شده، تصور شده و زیسته و بر نقش تجربه بدن‌مند فضا و ثبت خاطرات از آن در ذهن انسان‌ها تأکید می‌کند و اذعان می‌دارد فضا بدون مؤلفه زیسته- تجربه‌شده یعنی بدون احساس‌هایی که در مادیت فضا شکل می‌گیرند، وجود واقعی نخواهد داشت (Schmid, 2008). به‌زعم لوفور فضا به‌صورت اجتماعی تولید می‌شود و می‌تواند بر افکار و رفتار انسان‌ها تأثیر بگذارد (کلانتتری و صدیقی کسمایی، ۱۳۹۶، ۵۶، Lefebvre, 1992). روابط اجتماعی جدید در شهرها و شهرک‌های جدید نیازمند فضاهای اجتماعی جدید براساس نیازها، ویژگی‌ها و مولفه‌های ساکنان آن شهرهاست. براساس این سه امر، هسته تولید فضا بر سه لحظه استوار است: تولید مادی، تولید دانش و تولید معنا. بنابراین فضا به‌سان شبکه‌ای درهم بافته از روابطی فهم می‌شود که منجر به تولید معنا در سطح کنش فردی و اجتماعی می‌شود (ترکمه، ۱۳۹۶، ۱۸۵، Schmid, 2008). برای خلق چنین موقعیتی در سطح مجتمع‌های زیستی، فضایی که ساکنان را گرد هم می‌آورد، باید به‌نحوی مکان‌یابی گردد که حضورپذیری و امکان ایجاد خاطرات فردی و جمعی که منجر به تولید معنا در ذهن افراد می‌شود، در بیشترین سطح خود باشد. همچنین حضور ساکنان در محله زمینه را برای درگیری آنان در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی فضا که فصل مشترک دو نظریه فضای قابل دفاع و حق به شهر است، فراهم می‌کند (اکبری، ۱۳۹۷، ۹۲). از این رو، مطالعات انتخاب چنین موقعیتی می‌تواند تضمین‌کننده احقاق حق شهروندان به شهر شود. از دیدگاه اجتماعی، هر پروژه شهری زمانی می‌تواند گویای پایداری شهری باشد که در محیط زندگی توازن ایجاد کند و عدم تعادل و شکاف اجتماعی را کاهش دهد و کیفیت زندگی در کل بهبود یابد (Boussauw & Witlox, 2011, p. 55). از این رو ضمن توجه به اثرات توسعه شهری در غالب ساخت شهرک بر محیط زیست طبیعی، پرداختن به دو عامل عدالت اجتماعی و رفاه اقتصادی جهت رسیدن به توسعه پایدار امری ضروری است (Enyedi, 2002, p. 89). از طرفی حضور مردم در فضای شهری و انجام فعالیت‌های اختیاری در تعریف یان گل، وابسته به کیفیت‌های کالبدی و عملکردی محیط است. متقابلاً وجود این‌گونه فعالیت‌ها بر درک مردم از فضا و ارتقاء کیفیت‌های معنایی عرصه عمومی تأثیر می‌گذارد و موجب زنده شدن فضا می‌شود (ذکاوت و دهقان، ۱۳۹۵، ۲۱۶). معیار مکانی در کاربری زمین، به‌طور کلی استاندارد است که با آن مکان بهینه یک کاربری را موردسنجش قرار می‌دهد. بنابراین در تعیین مشخصات مکانی هر نوع استفاده از زمین یا هر نوع فعالیت شهری، دو عامل هدایت‌کننده کلی، یعنی عامل رفاه اجتماعی و رفاه فرهنگی ملاک سنجش قرار می‌گیرد (سعیدینیا، ۱۳۸۳، ۸۶). بنابراین کیفیت‌های عرصه عمومی

این نظریه که بر چهار اصل قلمروگرایی، نظارت، تعریف مرز، تصویر و فضای اجتماعی استوار است (طالب‌پور، ۱۳۹۶، ۱۳۵؛ مطلبی و همکاران، ۱۳۹۵، ۶۸) بر سلسله‌ای از نظام‌های فضایی شامل موانع واقعی و نمادین، حوزه‌های نفوذ تعریف‌شده و امکان مراقبت بیشتر ناظر است که در کنار هم محیط را به کنترل ساکنان درمی‌آورد. در این فضا به فعالیت‌های مجرمانه کمتر اجازه وقوع داده می‌شود (Newman, 1972). یان گل نسخه اولیه نظریه خود را تحت عنوان زندگی میان ساختمان‌ها به هدف ایجاد سرزندگی در فضای شهری به سال ۱۹۷۱ مطرح کرد. او براساس جامعه‌شناسی شهری به فضای میان ساختمان‌ها به‌عنوان بعدی از معماری، در فرایند برنامه‌ریزی، طراحی و همچنین مدنظر قرار دادن فعالیت‌ها و تعاملات انسانی و مقیاس آن‌ها در فضاهای همگانی که به شهرها کیفیتی مطلوب و خاص می‌بخشد، اشاره کرده است. وی سه‌نوع فعالیت اجباری، اجتماعی و اختیاری را شناسایی می‌کند (گل، ۱۳۹۶، ۱۴). به گفته یان گل کیفیت محیط مصنوع، فراهم آورنده بستری مناسب برای انواع فعالیت‌ها می‌شود و هرکجا فعالیتی در جریان باشد، زمینه‌ای برای شکوفایی دیگر فعالیت‌ها فراهم می‌آید. او ضمن بررسی زندگی در فضای میان ساختمان‌ها، موضوع ارتباط فعالیت‌های بیرونی با کیفیت فضای بیرون و گرایش‌های معماری را بررسی کرده است (خاکپور، براتعلی و باوان‌پور، ۱۳۸۸، ۶۹). بنابراین می‌توان گفت افراد ضمن حضور در فضای شهری و انجام فعالیت‌های اجتماعی، خاطرات فردی و جمعی در ذهن آنان شکل می‌گیرد و خاطره‌مندی شهر، موجب افزایش حس تعلق و هویت‌مندی شهروندان می‌شود (اکبری و لطفعلیان، ۱۳۹۸، ۱۶۵). کریستیان نوربرگ شولتز در اواخر سده گذشته با رویکردی پدیدارشناسانه به محیط زندگی انسان‌ها، سکونت را بیانگر برقراری پیوندی پرمعنا میان انسان و محیطی مفروض می‌داند (Norberg-Schulz, 1985). پیوندی که به عزم متفکران از تلاش برای هویت یافتن یعنی احساس تعلق داشتن به مکان در مقیاس‌های مختلف ناشی گردیده است (توسلی، ۱۳۹۱).

۳. چارچوب نظری تحقیق و احصا مؤلفه‌ها

نظریه حق به شهر که به‌سال ۱۹۶۸ برای اولین بار مطرح شد، دو حق مهم را برای شهروندان قائل می‌شود: حق تملک فضای عمومی و حق مشارکت شهروندی (Lefebvre, 1996). از این رو شهروندان هم در فضای شهری حضور دارند و هم در تصمیماتی دخیل هستند که منجر به تولید و بازتولید فضای شهری می‌شود (زارع شاه‌آبادی، بنیاد و غلامی، ۱۳۹۹). نظریه حق به شهر در ابعاد مختلف سیاسی و مدنی، مدیریتی، اقتصادی، برنامه‌ریزی کالبدی، خدماتی و فرهنگی و سلامت مطرح می‌شود (شریفی و همکاران، ۱۳۹۹). اما در حوزه برنامه‌ریزی کالبدی شهری، لوفور فضای شهری را امکانی برای اجتماعی

باز شهری در مجتمع‌های مسکونی یا مراکز محله، این ویژگی‌ها حاصل گردید: مجاورت محدوده مرکزیت با کاربری شاخص، وجود اختلاط کاربری در محدوده، وجود گره و تلاقی، دسترسی مناسب به سیستم حمل‌ونقل عمومی، اندازه و وسعت محدوده مرکزیت، فاصله از سایر مراکز، اتصال با سایر مراکز (موحدی و همکاران، ۱۳۹۴، ۴). معیارهای مستخرج متناظر با ابعاد نظریه حق به شهر در جدول ۱ نشان داده شده است.

قابل‌طبقه‌بندی به چهار مؤلفه «کالبدی»، «عملکردی»، «اجتماعی» و «معنایی» است که مؤلفه «مدیریت» ضامن تحقق آن‌هاست (ذکاوت و دهقان، ۱۳۹۵، ۲۱۹). عناصر تشکیل‌دهنده هر یک در شکل ۱ نشان داده شده است. براساس آنچه گفته شد و به‌منظور احصای معیارهای مؤثر بر مکان‌یابی مراکز محلات بر اساس نظریه حق به شهر دو دسته طرح‌های موجود و تحقیقات انجام‌شده موردبررسی قرار گرفته است. با بررسی منابع در رابطه با طراحی فضای

جدول ۱: تناظر ابعاد نظریه حق به شهر با مؤلفه‌های مؤثر بر مکان‌یابی مرکز محله

توسعه عادلانه فضاهای شهری	ابعاد مدیریتی	نظریه حق به شهر: حق تملک فضای عمومی و حق مشارکت شهروندی
مشارکت شهروندان در اجرای طرح‌ها		
خوانایی کالبدی	ابعاد کالبدی	
نفوذپذیری فضای شهری		
تشخص کالبدی فضایی		
سازگاری کالبدی	ابعاد اجتماعی	
زیست‌پذیری فضای شهری		
هویت‌بخشی		
ایجاد حس تعلق فردی و جمعی	ابعاد فرهنگی و معنایی	
سرزندگی فضای شهری		
رضایمندی و احساس امنیت		
ایجاد قرارگاه‌های رفتاری متنوع		
ایجاد زمینه پیوندهای فرهنگی		
زمینه‌سازی برای فعالیت‌های فرهنگی		
ایجاد حس مکان		

بلکه با خصوصیات فردی، سابقه، نیازها، اهداف و محیط اجتماعی او نیز در ارتباط است. بنابراین بهترین منبع برای ارزیابی وضع موجود کیفیت محیط، خود استفاده‌کننده از محیط است (بحرینی، ۱۳۹۵، ۲۱۱). همچنین مجاورت با کاربری‌های شاخص مثل مسجد یا مدرسه و نیز دسترسی مناسب پیاده و سواره و نزدیکی به زیرساخت‌های شهری حداکثر تا ۴۰۰ متر می‌تواند بر خوانایی تأثیرگذار باشد (موحدی و همکاران، ۱۳۹۴، ۵). شرایط خوانا بودن یک محله به این ترتیب است: ۱. امکان راه‌یابی ۲. وجود نظم آشکار و پنهان ۳. برخورداری از وضوح کالبدی ۴. پرهیز از یکنواختی ۵. قابل پیش‌بینی بودن فعالیت.

۲. هویت و سرزندگی: یان گل در نظریه زندگی میان ساختمان‌ها، سرزندگی را از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر پاسخ‌دهندگی محیطی و آن را ناشی از حضور افراد برای انجام فعالیت‌های اختیاری در فضای شهری می‌داند (گل، ۱۳۹۶). وجود فعالیت‌های متنوع و اختلاط کاربری‌ها موجب پاسخ‌گویی مرکزیت به نیازهای ساکنان و منجر به

از این‌رو می‌توان چهار معیار کلی برای مکان‌یابی مرکز محله از میان مؤلفه‌های کیفیت کاربری عمومی را موردبررسی قرار داد و معیارهای دیگر را ذیل آن‌ها دسته‌بندی کرد. برای جلوگیری از پیچیدگی نمودار درختی، معیارهای با مفهوم نزدیک به هم که تفاوت معناداری را در ماتریس ارزیابی نشان نمی‌دهد در هم تجمیع و تخلیص شد و نهایتاً بیست معیار جهت ارزیابی مورد تحلیل قرار گرفت که عبارت‌اند از:

۱. خوانایی: یکی از شرایط تعیین‌کننده هر مرکز محله خوب، خوانایی آن در بافت است. برای پشتیبانی از خوانایی، شاخص‌هایی موردنیاز است که عبارت‌اند از: شاخص‌های زمینه‌ای پشتیبانی از خوانایی و شاخص‌های کاربری، پشتیبانی از گوناگونی و انعطاف‌پذیری. (Bent-ley, 1985). عینیت قابل‌تشخیص مرکز محله نوعی قابل‌پیش‌بینی بودن مکانیت آن را در شهرک ایجاد می‌کند (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۴، ۵۳-۴۷). درک محیط نه‌تنها به شکل ظاهری و ماهیت عینی آن ارتباط دارد

فعالیت و رشد جریان داشته باشد. فقط فضاهایی که برای مردم قابل دسترسی باشند به آنان حق انتخاب می‌دهند؛ بنابراین حدی از قدرت انتخاب، معرف کلیدی جهت ارزیابی پاسخ‌دهندگی محیط است که این کیفیت را نفوذپذیری می‌نامند. نفوذپذیری هر ساختاری از فضاهای همگانی به تعداد راه‌های بالقوه‌ای که برای عبور از یک نقطه به نقطه دیگر در نظر گرفته شده است بستگی دارد. که البته این راه‌ها باید شفاف و قابل دیدن باشد در غیر این صورت تنها افرادی که با آن آشنایی قبلی دارند از آن سود می‌برند (Bentley, 1985). شرایط نفوذپذیری یک مرکز محله به ترتیب عبارت‌اند از: ۱. وجود عوامل پیونددهنده مرکز محله و محیط اطراف ۲. آزادی و حرکت و فعالیت در محله ۳. فضاهای خالی عمومی میان دانه‌های محله ۴. امکان رشد و تغییر در درون محله (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۴، ۱۲۸). با توجه به آنچه تشریح شد، جدول شماره ۲ متشکل از چهار معیار اصلی و ۲۰ زیرمعیار جهت بررسی مکان‌یابی طراحی و ساخت فضای باز شهری در شهرک مورد مطالعه، احصا و تنظیم شده است.

سرزندگی بیشتر فضا می‌شود چراکه به زعم لوفور انسان‌ها را وامی‌دارد تا از طریق فعالیت‌های ضروری وارد رابطه با یکدیگر شوند (Schmid, 2008; Lefebvre et al., 2009). وارد شدن مفهوم اجتماع به عرصه رفتارهای انسان، مفهوم هویت را مطرح می‌سازد. اگر افراد بتوانند ذیل مفهوم «ما» خود را بازشناسی کنند، هویت جمعی را ادراک خواهند کرد (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۴، ۶۸).

۳. پویایی و سازگاری: تداوم زندگی ساکنان محلات از گذشته تا حال، تغییر و تداوم در انواع الگوهای فعالیت، پویایی مکان محله‌ها نسبت به کل مرکز شهر، کمیت، کیفیت و ارزش بناها در ساختمان‌های مسکونی و غیرمسکونی، الگوی توزیع فضاهای باز، سبز و شبکه معابر، مصالح ساختمانی مختلف بومی و غیربومی، الگوی مالکیت، تغییرات در هر یک از شرایط، عوامل و ویژگی‌های فوق‌الذکر، به‌عنوان فشارهای اجتماعی و اقتصادی می‌تواند به تدریج موجبات تحول و دگرگونی کالبدی محله را فراهم کند (Barton et al., 2003, p. 85).

۴. نفوذپذیری: مرکز محله‌ای نفوذپذیر تلقی می‌شود که بتواند با اطراف به تبادل پردازد و درون آن حرکت،

جدول ۲: معیارهای مکان‌یابی مراکز محله

معیارها	زیر معیارها
A	A۱ امکان راه‌یابی (دسترسی سواره و پیاده، وجود گره)
	A۲ وجود نظم آشکار و پنهان
	A۳ برخورداری از وضوح کالبدی (عینیت قابل تشخیص)
	A۴ پرهیز از یکنواختی (تشخص، مجاورت با کاربری‌های شاخص)
	A۵ قابل پیش‌بینی بودن نظم هندسی
B	B۱ وضوح در درک از مرکز محله
	B۲ سهولت در شناخت و برقراری ارتباط سایت با هم‌جواری‌ها
	B۳ ظرفیت امکان خاطره‌انگیزی فضا (هویت جمعی)
	B۴ حضورپذیری فضا
	B۵ امکان حضور رده سنی مختلف (وجود اختلاط کاربری‌ها در مرکز محله)
C	C۱ تداوم زندگی ساکنان محلات از گذشته تا حال
	C۲ پویایی مرکز محله نسبت به کل شهرک و اندازه و وسعت آن
	C۳ کمیت، کیفیت و ارزش ساختمان‌های مسکونی و غیرمسکونی
	C۴ مصالح ساختمانی مختلف (ترکیب و تصویر نمای مجاور)
	C۵ الگوی مالکیت کاربری‌های هم‌جوار
D	D۱ وجود عوامل پیونددهنده مرکز محله‌ها و محیط اطراف (شبکه معابر برونی، کاربری‌ها)
	D۲ آزادی و حرکت و فعالیت در مرکز محله (شبکه معابر درونی)
	D۳ فضاهای خالی عمومی میان دانه‌های محله (فضای باز و فضای سبز)
	D۴ امکان رشد و تغییر در درون محله
	D۵ الگوی توزیع فضاهای باز، سبز و شبکه معابر

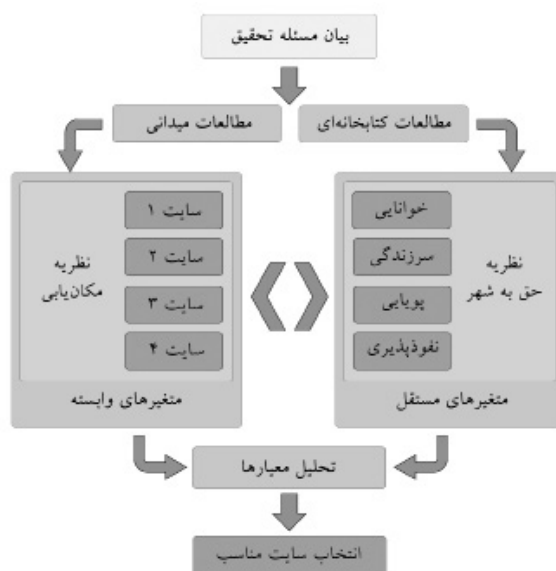
معیارهای مکان‌یابی مرکز محله در شهرک مسکونی مهاجران

۴. روش تحقیق

و نقشه کاربری منطقه و با توجه به ابعاد زمین‌های موجود چهار سایت در مناطق مسکونی براساس تجربه زیسته پژوهشگران در شهرک، برای احداث مرکز محله پیشنهاد شد. در ادامه معیارهای مکان‌یابی مرکز محله شناسایی شد و برای انتخاب بهترین سایت وزن هر یک از معیارها و زیرمعیارها با فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP و مقایسه زوجی از طریق توزیع پرسشنامه در میان ۱۴۰ نفر از ساکنان شهرک و ده نفر از نخبگان شامل استادان شهرسازی انجام پذیرفت و در آخر از نرم‌افزار اکسپرت چویس استفاده شد تا مناسب‌ترین سایت برای مکان‌یابی مرکز محله مشخص گردد (قدسی‌پور، ۱۳۹۸، ۱۰۹). رابطه میان متغیرها و مسیر انجام پژوهش در مدل ساختاری و مفهومی تحقیق در شکل ۱ نشان داده شده است.

این پژوهش، از حیث هدف، کاربردی است. با توجه به آنکه وضع موجود سه حوزه مورد مطالعه با وضع مطلوب آینده تطبیق داده می‌شود و واقعیت، از جنبه هستی‌شناختی، از تعامل میان مردم و محیط حاصل می‌شود، مبانی فلسفی تحقیق، ساخت‌گرایی (Bleiker et al., 2019, p.55) است. از این رو رویکرد تحقیق، کیفی و طرح تحقیق استنتاج قیاسی- تطبیقی است. احصا مؤلفه‌ها، حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی سایت‌های مورد مطالعه حاصل از برداشت‌های میدانی نگارندگان است. جمع‌آوری برخی نقشه‌های منطقه از طریق سازمان نفوس و مسکن صورت گرفته است. در ابتدا با توجه به طرح‌های جامع، تفصیلی

شکل ۱: مدل ساختاری و مفهومی پژوهش

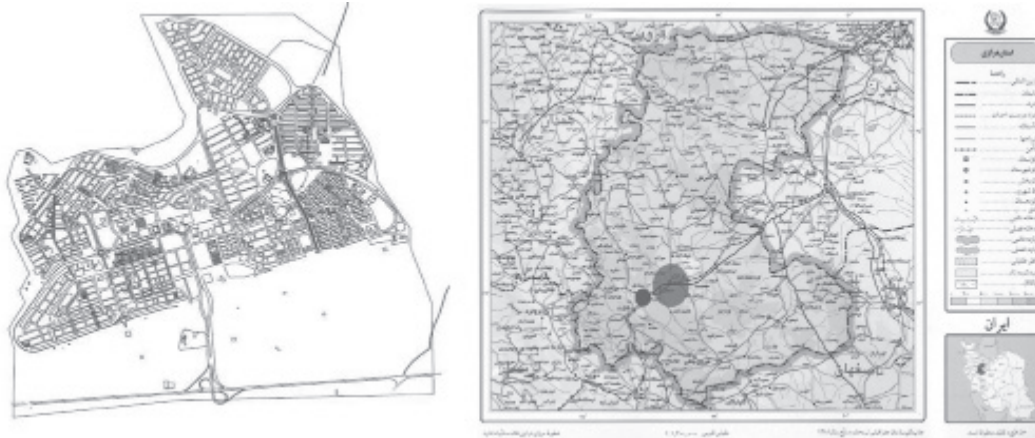

شهرک مهاجران اراک می‌توان دریافت برنامه‌ریزی، طراحی و اجرای فضاهای مسکونی عمدتاً بر مبنای تأمین سرانه‌ها فیزیکی، عملکردهای عمومی و زیرساخت‌ها انجام شده و نظام تأمین نیازهای انسانی، از جمله پایداری اجتماعی مغفول مانده است. بنابراین با توجه به اینکه عدم توجه به اصول و معیارهای پایداری اجتماعی موجب سیر نزولی در جایگاه مؤلفه‌های انسانی-اجتماعی در مسکن‌سازی و توسعه پایدار شود (معصومی، ۱۳۹۰، ۶۵)، موقعیت زندگی در این شهرک کیفیت مطلوب را از دست داده است. در شکل ۲ موقعیت شهرک مسکونی مهاجران نسبت به شهر اراک و نیز نقشه شهرک نشان داده شده است.

۵. مطالعه موردی: قلمرو مکانی پژوهش

شهر اراک شهری نوپدید است و قدمت آن بیش از دو قرن نیست. به‌طور اخص در دهه‌های اخیر جمعیت آن رشد چشمگیری یافته و به‌عنوان یکی از شهرهای صنعتی و کانون فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و اقتصادی بوده است؛ اما با گسترش شهرنشینی، ویژگی‌های انسجامی از جمله کاهش روابط مبتنی بر احساسات و عواطف، محافظه‌کاری، کاهش اعتماد، عدم تجانس و ناهمگونی شهرها به دلیل هجوم مهاجران و مردمانی با ریشه‌های قومی و فرهنگی مختلف، رشد چشمگیری داشته است؛ این امر موجب بروز ناهماهنگی و تضاد درون هر شهر می‌شود و زندگی شهری را در عین تنوع دشوارتر می‌سازد (نصیری، ۱۳۸۹، ۴۹). به همین منظور در ۲۵ کیلومتری شهر اراک شهری احداث گردیده است تا به معضلات حاشیه‌نشینی شهر کمک کند اما با مطالعات انجام‌شده در

شکل ۲: موقعیت شهر اراک و شهرک مهاجران در استان مرکزی و نقشه شهرک مهاجران

در نظر گرفته شد. سایت‌های انتخابی در شکل‌های ۳ الی ۶ و حوزه مداخله و کاربری‌های هم‌جوار در جدول ۳ معرفی شده است.

با توجه به موقعیت قرارگیری بلوک‌های مسکونی و براساس معیارهای احصاشده در جدول ۱، چهار سایت در شهرک جهت احداث فضای عمومی شهری جهت مطالعه

شکل ۳: موقعیت سایت الف و ویژگی‌های آن

ویژگی‌ها سایت الف

مجاورت با تقاطع دو شریان اصلی ۲۴ متری
دسترسی مناسب به جهت هم‌جواری با خیابان اصلی و
نزدیکی به حمل‌ونقل عمومی
هم‌جواری با یکی از سه میدان اصلی شهر و منطقه
مسکونی با تراکم بالا و پرجمعیت
هم‌جواری با کاربری‌های تجاری، اداری و خدماتی
دید مناسب به اطراف و برعکس
مساحت تقریبی ۴۴,۰۰۰ مترمربع

شکل ۴: موقعیت سایت ب و ویژگی‌های آن

ویژگی‌ها سایت ب

محاط با مناطق مسکونی با تراکم متوسط و بالا
کاربری مشخص شده برای سایت خدماتی هست.
هم‌جواری با مسجد
هم‌جواری با فضای سبز ایجادشده توسط شهرداری
فاصله تقریبی ۶۰ متر تا خیابان
مجاورت تقاطع دو خیابان فرعی ۱۰ و ۱۲ متری
مساحت تقریبی ۱۹,۰۰۰ متر

شکل ۵: موقعیت سایت ج و ویژگی‌های آن

ویژگی‌ها سایت ج

محصورشده با مناطق مسکونی تراکم کم
فاصله تقریبی ۱۳۰ متر تا خیابان اصلی
کاربری مشخص شده برای زمین خدمات است.
قرارگیری سایت در مرکزیت منطقه مسکونی
نزدیکی سایت به کاربری‌های تجاری واقع در خیابان اصلی
مساحت تقریبی ۱۲,۰۰۰ مترمربع

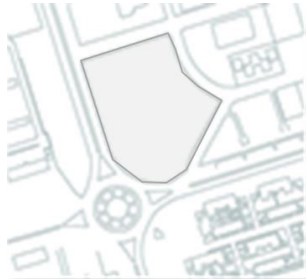

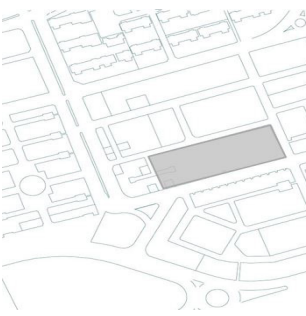

شکل ۶: موقعیت سایت د و ویژگی‌های آن

ویژگی‌ها سایت د

هم‌جواری با منطقه مسکونی با تراکم کم
هم‌جواری با خیابان‌های اصلی از سه طرف
دسترسی آسان به حمل‌ونقل عمومی
هم‌جواری با ناحیه تجاری و خدماتی شهر
دید خوب به سایت و برعکس
مساحت تقریبی ۲۱,۰۰۰ مترمربع

جدول ۳: موقعیت، محدوده و کاربری‌های حوزه مداخله سایت‌های الف، ب، ج و د پیشنهادی احداث مرکز محله در شهرک مسکونی مهاجران

نام سایت	نقشه محدوده منتخب	حوزه مداخله
سایت الف		
سایت ب		

نام سایت	نقشه محدوده منتخب	حوزه مداخله
سایت ج		
سایت د		

۶. یافته‌های تحقیق

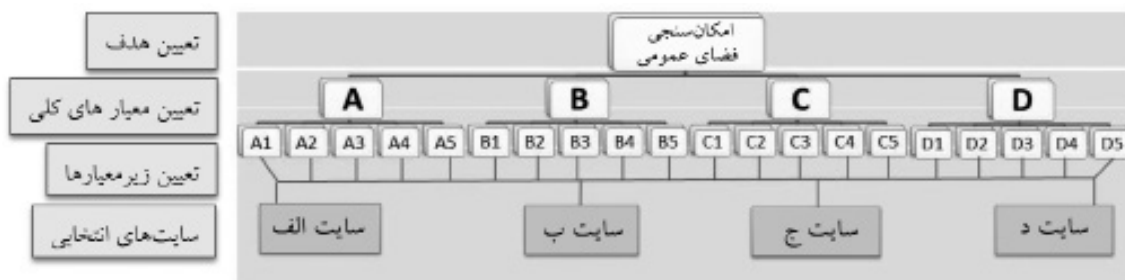
و اهمیت، مطابق نظام ارزش‌گذاری جدول ۴، براساس نمودار سلسله‌مراتبی معیارها و زیرمعیارها که براساس جدول شماره ۲ تنظیم شده و در شکل ۷ نشان داده شده است، در منطق قیاس زوجی در نرم‌افزار Expert Choice امتیازدهی شد و نمودارهای میله‌ای شکل ۸ و شکل ۹ حاصل شد. ماتریس ارجحیت نسبی زیرمعیارها حاصله در مورد هریک از معیارهای کلی چهارگانه در جداول ۳، ۴، ۵ و ۶ نشان داده شده است.

برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش و پیشنهاد موقعیت مناسب برای احیای سرزندگی فضای شهری و افزایش حضورپذیری آن متکی بر نظریه حق به شهر، معیارها و زیرمعیارهای احصاشده به پرسش‌نامه تبدیل شد و در میان ۱۴۰ نفر از ساکنان و ۱۰ نفر از نخبگان اعم از شهرسازان توزیع شد. داده‌های حاصله، براساس اولویت

جدول ۴: نظام ارزیابی اولویت معیارها در قیاس زوجی (نوبخت، ۱۳۹۷، ۴۳۱)

مقدار عددی	اولویت و اهمیت
۹	Extremely Important کاملاً مهم (کاملاً مطلوب)
۷	Very strongly Important اهمیت خیلی زیاد (مطلوبیت خیلی زیاد)
۵	Strongly Important اهمیت زیاد (مطلوبیت زیاد)
۳	Moderately Important کمی مهم (کمی مطلوب)
۱	Equally Important اهمیت یکسان (مطلوبیت مساوی)
۲، ۴، ۶، ۸	Intermediate values Important اهمیت بین فواصل

شکل ۷: نمودار ساخت سلسله‌مراتبی اولویت‌بندی شاخص‌های امکان‌سنجی احداث فضای عمومی شهری

جدول ۵: ماتریس ارجحیت نسبی زیرمعیارها ذیل معیار خوانایی

Incon: ۰,۰۰	امکان راه‌یابی	نظم آشکار و پنهان	وضوح کالبدی	پرهیز از یکنواختی	نظم هندسی	
	امکان راه‌یابی	۱.۰۰	۱.۲۸۰	۱.۸۰	۳.۰۰	۱.۲۸۰
	نظم آشکار و پنهان	۰.۷۷۷	۱.۰۰	۰.۷۱۴	۱.۶۶	۰.۷۱۴
	وضوح کالبدی	۰.۵۵۵	۱.۴۰۰	۱.۰۰	۲.۳۳	۱.۰۰
	پرهیز از یکنواختی	۰.۳۳۳	۰.۶۰۰	۰.۴۲۸	۱.۰۰	۰.۴۲۸
	نظم هندسی	۰.۷۷۷	۰.۶۰۰	۱.۰۰	۲.۳۳	۱.۰۰

جدول ۶: ماتریس ارجحیت نسبی زیرمعیارها ذیل معیار هویت و سرزندگی

Incon: ۰,۰۰	درک از مرکز محله	سهولت در شناخت	خاطره‌انگیزی فضا	حضورپذیری فضا	رده‌های سنی مختلف	
	درک از مرکز محله	۱.۰۰	۰.۳۳۳	۰.۴۲۸	۰.۳۳۳	۰.۴۲۸
	سهولت در شناخت	۳.۰۰	۱.۰۰	۱.۲۸۰	۱.۰۰	۱.۰۰
	خاطره‌انگیزی فضا	۲.۳۳۰	۰.۷۷۷	۱.۰۰	۰.۷۷۷	۱.۰۰
	حضورپذیری فضا	۳.۰۰	۱.۰۰	۱.۲۸۰	۱.۰۰	۱.۲۸۰
	رده‌های سنی مختلف	۲.۳۳۰	۱.۰۰	۱.۰۰	۰.۷۷۷	۱.۰۰

جدول ۷: ماتریس ارجحیت نسبی زیرمعیارها ذیل معیار پویایی و سازگاری

Incon: ۰,۰۰	تداوم زندگی ساکنان	پویایی مکان محله‌ها	ارزش بناها	مصالح ساختمانی	الگوی مالکیت	
	تداوم زندگی ساکنان	۱.۰۰	۱.۸۰۰	۱.۲۸۰	۹.۰۰	۳.۰۰
	پویایی مکان محله‌ها	۰.۵۵۵	۱.۰۰	۰.۷۱۴	۵.۰۰	۱.۶۶۰
	ارزش بناها	۰.۷۷۷	۱.۴۰۰	۱.۰۰	۷.۰۰	۲.۳۳۰
	مصالح ساختمانی	۰.۱۱۱	۰.۲۰۰	۰.۱۴۳	۱.۰۰	۰.۳۳۳
	الگوی مالکیت	۰.۳۳۳	۰.۶۰۰	۰.۴۲۸	۳.۰۰	۱.۰۰

جدول ۸: ماتریس ارجحیت نسبی زیرمعیارها ذیل معیار نفوذپذیری

Incon: ۰,۰۰	پیوند مرکز محله و اطراف	آزادی و حرکت	فضاهای خالی عمومی	امکان رشد و تغییر	فضاهای باز، سبز و معابر	
	پیوند مرکز و اطراف	۱.۰۰	۱.۶۶۰	۰.۷۱۴	۱.۶۶۰	۰.۵۵۵
	آزادی و حرکت	۰.۶۰۰	۱.۰۰	۰.۴۲۸	۱.۰۰	۰.۳۳۳
	فضاهای خالی عمومی	۱.۴۰۰	۲.۳۳۰	۱.۰۰	۲.۳۳۰	۰.۷۷۷
	امکان رشد و تغییر	۰.۶۰۰	۱.۰۰	۰.۴۲۸	۱.۰۰	۰.۳۳۳
	فضاهای باز، سبز و معابر	۱.۸۰۰	۳.۰۰	۱.۲۸۰	۳.۰۰	۱.۰۰

شکل ۸: وزن نهایی معیارهای اصلی انتخاب مکان ایجاد فضای باز شهری در شهرک مهاجران اراک

جدول ۹: معیارهای چهارگانه و زیرمعیارهای آن‌ها براساس وزن نهایی حاصل از قیاس سلسله‌مراتبی

وزن	معیارها	وزن	زیر معیارها	وزن	
۰.۳۷۵	D	D5	الگوی توزیع فضاهای باز، سبز و شبکه معابر	۰.۳۳۳	
			D3	فضاهای خالی عمومی میان دانه‌های محله	۰.۲۵۹
			D1	وجود عوامل پیونددهنده مرکز محله‌ها و محیط اطراف	۰.۱۸۵
			D2	آزادی و حرکت و فعالیت در مرکز محله	۰.۱۱۱
			D4	امکان رشد و تغییر در درون محله	۰.۱۱۱
۰.۲۹۲	B	B4	حضور پذیری فضا	۰.۲۵۷	
			B2	سهولت در شناخت و برقراری ارتباط سایت با هم‌جواری‌ها	۰.۲۴۵
			B5	امکان حضور رده سنی مختلف	۰.۲۱۱
			B3	ظرفیت امکان خاطره‌انگیزی فضا	۰.۲۰۱
			B1	وضوح در درک از مرکز محله	۰.۰۸۶
۰.۲۰۸	A	A1	امکان راه‌یابی	۰.۲۹۰	
			A3	برخورداری از وضوح کالبدی	۰.۲۲۶
			A5	قابل پیش‌بینی بودن نظم هندسی	۰.۲۲۶
			A2	وجود نظم آشکار و پنهان	۰.۱۶۱
			A4	پرهیز از یکنواختی	۰.۰۹۷
۰.۱۲۵	C	C1	تداوم زندگی ساکنان محلات از گذشته تا حال	۰.۳۶۰	
			C3	کمیت و کیفیت و ارزش بناها و ساختمان‌های مسکونی و غیرمسکونی	۰.۲۸۰
			C2	پویایی مکان محله‌ها نسبت به کل مرکز شهر	۰.۲۰۰
			C5	الگوی مالکیت	۰.۱۲۰
			C4	مصالح ساختمانی مختلف بومی و غیربومی	۰.۰۴۰

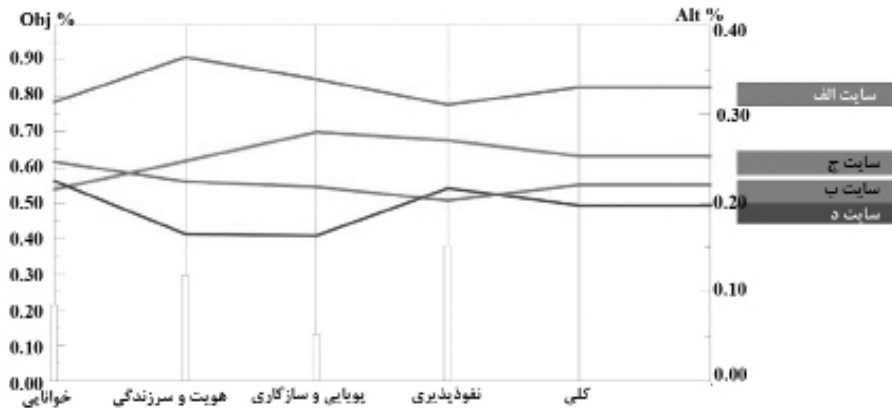
اولویت‌بندی
معیارهای
مکان‌یابی مرکز
محله در شهرک
مسکونی مهاجران

در جدول ۹، معیارهای چهارگانه و زیرمعیارهای آن‌ها
براساس وزن نهایی حاصل از قیاس سلسله‌مراتبی از
بیشترین امتیاز به کمترین، مرتب شده است.

شکل ۹: وزن نهایی سایت‌های انتخابی برای احداث فضای باز عمومی در شهرک مهاجران اراک

شکل ۱۰: میزان تأثیرگذاری هر یک از معیارها و اولویت‌بندی سایت‌های مورد مطالعه

۷. بحث و تحلیل یافته‌ها

نتایج حاصل از میانگین قیاس زوجی معیارها و زیرمعیارها نشان می‌دهد که نفوذپذیری به‌مثابه عامل مهم دسترسی ساکنان به سایت انتخابی، با وزن ۰.۳۷۵ بیشترین تأثیر را در مکان‌یابی سایت انتخابی جهت طراحی فضای باز شهری دارا بوده است. این امر نشان می‌دهد که مرکزیت و دسترسی مطلوب، راحت و ارزان مهم‌ترین عامل در مکان‌یابی مرکز محله است. ساکنان ترجیح می‌دهند با چند دقیقه پیاده‌روی به مرکز محله دسترسی یابند و نیز بتوانند با از مناطق دورتر با خودرو به راحتی به آن برسند. پس از آن، امکان هویت‌بخشی، خاطره‌انگیزی و حضورپذیری مردم تحت معیار هویت و سرزندگی با وزن ۰.۲۹۲ در رتبه دوم قرار می‌گیرد. این امر نشان می‌دهد که امکان بازشناسی خویشتن در ذهن مردم در فضای شهری یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت در خلق فضای سرزنده شهری است. اینکه مردم در فضای شهری موقعیت‌های متنوعی را بیابند که در آن بتوانند الگوهای رفتاری فردی و جمعی‌شان را بازتولید و تجربه کنند، حضورپذیری و در نتیجه هویت‌مندی فضا را افزایش می‌دهد. این موضوع در شهرک مهاجران اراک که پذیرای اقوام و مردمان مختلف از جای‌جای ایران است، اهمیت بیشتری می‌یابد. خوانایی و برخورداری از وضوح کالبدی به‌مثابه عامل طراحی فضا و نیز انتخاب سایت، با وزن ۰.۲۰۸ در رتبه سوم و پویایی و سازگاری با وزن ۰.۱۲۵ چهارمین عامل تأثیرگذار است. اینکه ساکنان و رهگذاران بتوانند با وضوح کالبدی و نشانه‌های شاخص و نیز قابل‌پیش‌بینی بودن هندسه معابر به راحتی مرکز محله را بیابند، موضوعی است که اهالی به آن تأکید دارند. همچنین پاسخ‌گویی به نیازهای روزمره زندگی که موجب رضایت خاطر ساکنان و ترغیب به سکونت طولانی‌مدت می‌شود، عامل بعدی در انتظارات مردم از مرکز محله را شکل می‌دهد. نمودار شکل ۹ نشان‌دهنده وزن نهایی معیارهاست. در برآیند کلی وزن‌دهی نهایی نشان می‌دهد که ساکنان و نخبگان

براساس معیارهای داده‌شده، سایت ب را مناسب‌تر دیده‌اند. میزان تأثیرگذاری هر یک از معیارها در نمودار شکل ۱۱ نشان داده شده است. در زیرمعیارها، پس از نرمال‌سازی ۲۰ مؤلفه موردبررسی، در معیار نفوذپذیری، بیشترین سهم را زیرمعیار «الگوی توزیع فضاهای باز، سبز و شبکه معابر» با وزن ۰.۳۳۳ داشته است. در معیار هویت و سرزندگی، مشخصه «حضورپذیری فضا» با وزن ۰.۲۵۷ مهم‌ترین عامل بوده است. در معیار خوانایی، مؤلفه «امکان راه‌یابی» با وزن ۰.۲۹۰ و در معیار پویایی و سازگاری، مشخصه «تداوم زندگی ساکنان محلات از گذشته تا حال» با وزن ۰.۳۶۰ بیشترین نقش را داشته‌اند که نشان می‌دهد ساکنان، به امر دسترسی و نیز حس تعلق به مکان در حفظ ساختار اجتماعی اهمیت بیشتری داده‌اند. با توجه به الگوی AHP جهت مکان‌یابی بهینه فضای عمومی شهری در شهرک مسکونی مهاجران اراک، بین چهار سایت انتخاب‌شده، با لحاظ شاخص‌ها و معیارها و زیر معیارها، سایت شماره یک به‌عنوان مناسب‌ترین سایت برای احداث مرکز محله انتخاب شد و سایت‌های ۳، ۲، ۴ به ترتیب در اولویت‌های دوم تا چهارم قرار گرفت. در معیارهای چهارگانه، بیشترین اهمیت به معیار نفوذپذیری داده شده است که این امر نشان می‌دهد دسترسی به سایت انتخابی و سهولت رسیدن به آن به طور پیاده از مهم‌ترین مشخصه‌هایی است که ساکنان به آن اشاره کرده‌اند. پس از آن هویت و سرزندگی فضا، که منجر به شکل‌گیری احساس تعلق به مکان در میان ساکنان و نیز وجود شاخص‌های منحصر به فرد که معرف این شهرک به‌مثابه امر هویت‌بخش بیرونی باشد، از جمله عوامل تأثیرگذار ارزیابی شده است. خوانایی و پویایی و سازگاری نیز به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفته است.

۸. نتیجه‌گیری

طرح توسعه شهرهای صنعتی و شهرک‌های مهاجرپذیر حومه‌ای در برنامه‌ریزی‌های توسعه در ایران بیشتر معطوف به ساخت مسکن بوده است و شهرک‌های

اجتماعی، حس بیگانگی ساکنان با شهرک و به موجب آن تخریب و فرسودگی زود هنگام شهرک، ناپاکیزگی و پراکندگی زباله‌ها در معابر و عدم رسیدگی به فضای سبز شهرک به دلیل حس عدم تعلق ساکنان. با توجه به اینکه شهرک مهاجران اقوام مختلفی را از مناطق مختلف کشور پذیراست، می‌توان دیدگاه ساکنان را برآیند کلی نظر مردم در اقصی نقاط ایران دانست و از آن برای حل مشکل سایر شهرک‌های مشابه بهره برد. باید تأکید کرد ایجاد فضاهای باز شهری برای حضور ساکنان در کنار یکدیگر و گذراندن اوقات در فضاهای عمومی، ضمن ایجاد سرزندگی فضای شهری که موجب ارتقای سطح حس تعلق به مکان زندگی و مطلوبیت فضاهای شهری می‌شود، در شهرهای صنعتی و نیز شهرک‌های مهاجرپذیر حومه‌ای ضرورت توسعه پایدار اجتماعی است. از این رو پیشنهاد می‌شود در طرح‌های تفصیلی شهرک‌های نوساز، فضاهای باز عمومی به‌مثابه یکی از ارکان اصلی طرح پرداخته شود. همچنین یکتاسازی و یگانه بودن، طراحی منحربه‌فرد، نشانه‌ها و نمادهای خاص برگرفته از فرهنگ زمینه از مهم‌ترین اصول طراحی این فضاها در راستای هویت‌بخشی به این گونه بافت‌هاست چراکه ساکنان در اظهارات خود هویت مندی و تشخیص فضاهای عمومی و مسکونی را به‌مثابه نوعی محله‌گرایی در ذهنیت تاریخی‌شان مدنظر داشته‌اند.

ایجادشده، خالی از مفهوم و منطق شهرنشینی و درواقع نه شهرک، بلکه مجتمع‌های مسکونی مقیاس گسیخته هستند. مفهوم حق به شهر برای ساکنان در برنامه‌ریزی‌ها مورد توجه قرار نگرفته است. حضورپذیری فضای شهری، بودن در فضای باز عمومی و ایجاد بستر خاطرات فردی و جمعی در کنار هم، از معیارهای مفهوم حق به شهر، موجب دل‌بستگی ساکنان به محل زندگی‌شان، هویت‌مندی و ارتقای سطح امنیت فضای شهری شده و هزینه‌های حفاظت، نگهداری و تأمین مطلوبیت کیفیت فضای زندگی را به نحو چشمگیری کاهش می‌دهد و زمینه‌های توسعه پایدار اجتماعی و کاهش جرائم را در پی خواهد داشت. به همین دلایل، هدف از انجام این پژوهش، یافتن مکانی است که بتواند براساس مؤلفه‌های نظریه حق به شهر، موقعیت بهینه را براساس روش علمی تحلیل سلسله‌مراتبی، براساس معیارهای تعریف‌شده معرفی نماید تا بتواند زمینه بررسی را در طرح تفصیلی موجود ایجاد نماید. برخی از مهم‌ترین مشکلات شهرک مهاجران اراک عبارت‌اند از: حومه‌ای بودن شهرک جهت پذیرایی از جمعیت مازاد شهر مادر، شهرک صرفاً مسکونی و عدم در نظر گرفتن فضای باز شهری، تیپ‌سازی واحدها، جمعیت مهاجر و تنوع فرهنگی ساکنان، تبدیل شدن شهرک به شهر خوابگاهی، وابستگی شهرک به شهر مادر جهت تأمین خدمات شهری و رفاهی، امور فرهنگی و

فهرست منابع

- ادانی، مهری، مختاری ملک آبادی، رضا، مولایی بیرگانی، شهره. (۱۳۹۲). بررسی شاخص‌های توسعه پایدار محله ای منطقه ۳۱ اصفهان. برنامه ریزی فضایی، ۳(۲)، ۱۱۹-۱۴۲. https://sppl.ui.ac.ir/article_15956.html
- اکبری، علی. (۱۳۹۷). برداشت‌های فلسفی از مبانی نظری معماری، قزوین: انتشارات جهاد دانشگاهی. <https://b2n.ir/s69429>
- اکبری، علی، لطفعلیان، نیلوفر. (۱۳۹۸). پیاده‌راه‌سازی و حضورپذیری فضای شهری به‌مثابه رویکرد اجتماعی به مدیریت تردد (نمونه موردی: بازارچه طرحانی تهران)، پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران ۹ (۲): ۱۶۸-۱۴۷. IJAR.2020.78434/10.22059
- بحرینی، حسین. (۱۳۹۵). تحلیل فضاهای شهری: چاپ دهم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ترکمه، آیدین. (۱۳۹۶). درآمدی بر تولید فضای آنری لوفور، چاپ دوم، تهران: نشر تیسرا.
- توسلی، غلامعباس. (۱۳۹۱). جامعه‌شناسی شهری، تهران: جامعه‌شناسان.
- خاکپور، براتعلی، مافی، عزت‌الله، باوان پوری، علیرضا. (۱۳۸۸). نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی پایدار محله‌ای (نمونه: کوی سجادیه مشهد). جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۷(۲۱)، ۸۱-۵۵. [GEOGRAPHY.V7I12.8928/76022,01](https://www.gisjournal.ir/article_122034.html)
- زارع شاه آبادی، اکبر، بنیاد، لیلی، غلامی، میثم. (۱۳۹۹). بررسی رابطه حق به شهر و احساس امنیت اجتماعی در بین شهروندان شهر یزد. فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۰(۳۹)، ۱۰۹-۱۲۴. http://jzpm.miau.ac.ir/article_3936.html
- زیاری، کرامت‌الله. (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی برای شهرهای جدید، چاپ شانزدهم، تهران: انتشارات سمت.
- ذکاوت، کامران، دهقان، یاسمن سادات. (۱۳۹۵). مدل مدیریت خلق مکان و مؤلفه‌های سازنده کیفیت در عرصه عمومی. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۹(۱۷)، ۲۱۵-۲۲۴. http://www.armanshahrjournal.com/article_44622.html?lang=fa
- سعیدنیا، احمد. (۱۳۸۳). کتاب سبز شهرداری: جلد دو کاربری زمین، تهران: مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری.
- شریفی، امیر، کوزه گر کالجی، لطفعلی، فنی، زهره، ایراندوست، کیومرث. (۱۳۹۹). حق به شهر در سکونتگاه‌های خودانگیخته مطالعه موردی: شهر سهند، ناحیه منقصل شهری نایسر. فصلنامه شهر پایدار، ۳(۱)، ۵۵-۶۹. [JSC.2020.190550.1045/10.22034](http://www.jscjournal.ir/article_190550.1045/10.22034)
- شیعه، اسماعیل. (۱۳۹۸). مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، چاپ سی‌ونهم، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- طالب پور، اکبر. (۱۳۹۶). رابطه‌ی فضاهای بی‌دفاع شهری با احساس امنیت اجتماعی (مطالعه‌ی موردی: شهروندان شهر تهران). مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۷(۲۲)، ۱۳۵-۱۵۶. http://urb.dehaghan.ac.ir/article_654810.html
- فکوهی، ناصر. (۱۳۹۸). انسان‌شناسی شهری، چاپ دوازدهم، تهران: نشر نی.
- قاسمی اصفهانی، مروارید. (۱۳۹۴). اهل کجا هستیم؟ هویت‌بخشی به بافت‌های مسکونی، چاپ سوم، تهران: روزنه.
- قدسی پور، حسن. (۱۳۹۸). فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات دانشگاه امیرکبیر.
- کلانتری، عبدالحسین، صدیقی کسمایی، مینو. (۱۳۹۶). از مطالبه‌ی حق به شهر تا شکل‌گیری انقلاب شهری (شهر تهران، سال ۱۳۷۵). مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۷(۳۲)، ۵۳-۷۸. http://urb.dehaghan.ac.ir/article_657034.html
- گل، یان. (۱۳۹۶). زندگی میان ساختمان‌ها، کاربرد فضای جمعی، (ترجمه علی اکبری، فرشته کرمان و نسترن محرابی)، تهران: پرهام‌نقش.
- مطلبی، قاسم، فاطمه خدادادی و علی اکبری. (۱۳۹۵). بررسی تأثیر احساس امنیت بر رضایت‌مندی سکونت‌ی بر اساس مدل (D.E.T.P.C) نمونه موردی: مجتمع مسکونی هزار دستگانه نازی‌آباد تهران، هنرهای زیبا، دوره ۱۲ (۱): ۷۸-۶۷. [JFAUP.2016.59690/10.22059](http://www.jfaup.ac.ir/article_59690/10.22059)
- معصومی، سبحان. (۱۳۹۰). توسعه محله‌ای در راستای پایداری کلانشهر تهران، تهران: جامعه و فرهنگ.
- موحدی سبحان، طالعی محمد، کریمی محمد. (۱۳۹۴). توسعه یک مدل SIG مبنا به‌منظور مکان‌یابی مراکز محلات و نواحی شهری مبتنی بر مفاهیم اختلاط کاربری‌ها. مهندسی فناوری اطلاعات مکانی، ۳(۳): ۱-۲۰. [jgit.3.3.1/10.29252](http://www.jgit.ac.ir/article_29252.html)
- نصیری، حسین (۱۳۸۹). توسعه و توسعه پایدار: چشم‌انداز جهان سوم، چاپ دوم، تهران: دایره سبز.
- نوبخت، محمدباقر (۱۳۹۷). روش‌های تحقیق پیشرفته، چاپ پنجم، تهران: جهاد دانشگاهی.
- Barton, H., Grant, M., & Guise, R. (2003). Shaping neighbourhoods: a guide for health, sustainability and vitality. Taylor & Francis. <https://books.google.com.et/books?id=5kgtmAEACAAJ&printsec=frontcover>
- Bentley, I. (1985). Responsive environments: A manual for designers. Routledge. <https://b2n.ir/d86813>
- Bleiker, J., Morgan-Trimmer, S., Knapp, K., & Hopkins, S. (2019). Navigating the maze: qualitative research methodologies and their philosophical foundations. Radiography (25), 54-58. [10.1016/j.radi.2019.06.008](https://doi.org/10.1016/j.radi.2019.06.008)
- Boussauw, K., & Witlox, F. (2011). Linking expected mobility production to sustainable residential location planning: some evidence from Flanders. Journal of transport geography, 19(4), 936-942. [10.1016/j.jtrangeo.2010.12.002](https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2010.12.002)
- Enyedi, G. (2002). Social sustainability of large cities. Ekištics, 142-144. <https://doi.org/10.5281/ekištics.v69i412-414.401>
- Gehl, J. (2013). Cities for People, Island Press, <https://islandpress.org/books/cities-people>
- Gilbert, L., & Dikeç, M. (2008). Right to the city: politics of citizenship. In Space, Difference, Everyday Life (pp. 264-277). Routledge. <https://b2n.ir/t08384>
- Lefebvre, H. (1992). The production of space. Translated by Nicholson-Smith, D, Wiley-Blackwell, <https://www.wiley.com/en-us/The+Production+of+Space-p-9780631181774>
- Lefebvre, H. (1996). The right to the city. Writings on cities, Wiley-Blackwell. <https://www.wiley.com/en-us/Writ->

امکان‌سنجی احداث فضای عمومی شهری در شهرک مسکونی مهاجران
 اراک مبتنی بر نظریه حق به شهر
 شماره صفحه مقاله: ۶۴-۷۸
[ings+on+Cities-p-9780631191889](https://doi.org/10.4324/9781351318280)

- Lefebvre, H., Rabinovitch, S., & Wander, P. (2009). *Everyday Life in the Modern World* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351318280>
- Newman, O. (1972). *Creating Defensible space*. New York: Macmillan. <https://www.humanics-es.com/defensible-space.pdf>
- Norberg-Schulz, C. (1985). *The concept of dwelling on the way to figurative architecture*. Rizzoli. <https://philpapers.org/rec/NORTCO-15>
- Nourry, M. (2008). Measuring sustainable development: Some empirical evidence for France from eight alternative indicators. *Ecological economics*, 67(3), 441-456. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.12.019>
- Sauer, L. (1989). *Joining Old and New: Neighborhood Planning and Architecture for City Revitalization*. *Architecture and Behavior*, 5(4), 357-72. <https://b2n.ir/e80705>
- Schmid, C. (2008). Henri Lefebvre's theory of the production of space: Towards a three-dimensional dialectic. In *Space, difference, everyday life* (pp. 41-59). Routledge. <https://b2n.ir/k48260>
- Wihtol de Wenden, C. (2014). *Faut-il ouvrir les frontières ?*. Paris: Presses de Sciences Po. <https://doi.org/10.3917/scpo.wende.2014.01>

نحوه ارجاع به این مقاله

زمانی، رویا، اکبری، علی. (۱۴۰۰). امکان‌سنجی احداث فضای عمومی شهری در شهرک مسکونی مهاجران اراک مبتنی بر نظریه حق به شهر. نشریه معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۴(۳۶)، ۶۴-۷۸.

DOI: 10.22034/AAUD.2021.224950.2168

URL: http://www.armanshahrjournal.com/article_142363.html

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Armanshahr Architecture & Urban Development Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License.

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

